

УДК 351.77

Я. Ф. Радий,
доктор наук з державного управління, професор,
Національна академія державного управління при Президентові України
П. Й. Кузьмінський,
аспірант, Національна академія державного управління
при Президентові України, директор медичного коледжу Львівського національного
медичного університету ім. Д. Галицького

МІСЦЕ МЕДИЧНОГО ПРАВА В СИСТЕМІ МЕДИЧНОЇ ОСВІТИ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ, США ТА ІТАЛІЇ: ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ЛІТЕРАТУРНИХ ДЖЕРЕЛ)

Ya. F. Radysh,
P. Y. Kuzminsky

PLACE OF THE MEDICAL LAW IN THE SYSTEM OF MEDICAL EDUCATION OF RUSSIAN
FEDERATION, USA AND ITALY: EXPERIENCE FOR UKRAINE (ACCORDING TO MATERIALS
OF LITERARY SOURCES)

У статті за матеріалами літературних джерел висвітлюються теоретичні засади і практичні підходи до оптимізації системи державного управління правовою підготовкою медичних працівників в Україні.

In the article according to the materials of literary sources the teoretical and practical principles of the health workers' legal education public administration system's optimization in Ukraine are described.

Ключові слова: система охорони здоров'я, медичні працівники, медичне право, біоетика.
Key words: health system, health workers, medical law, bioethics.

Прогрес медицини — велике добро для людства,
але він часто пов'язаний з неприпустимими, аморальними,
а то і злочинними діями — експериментами на людях.
Г. Ратнер

ВСТУП

За останні роки підвищення грамотності населення у сфері охорони здоров'я призвело до різкого збільшення кількості претензій до обсягу та якості наданої медичної допомоги. У деяких випадках претензії, що пред'являються, є або необґрунтованими, або перевищують визначені стандартами обсяг гарантованої медичної допомоги. У таких випадках велике значення має підготовленість медичного персоналу з питань нормативно-правового регулювання медичної діяльності та прав громадян у сфері охорони здоров'я.

Автори повністю поділяють думку відомого російського дослідника в галузі медичного права — професора кафедри медичного права громадського здоров'я та управління охороною здоров'я Російської медичної академії післядипломної освіти Міністерства охорони здоров'я і соціального розвитку Росії О. Піщіти — про те, що медичне право як галузь права покликано регламентувати характер поведінки і принципи відносин у системі

охорони здоров'я в контексті певного світогляду, життєвого укладу, системи моральних та етичних норм і стандартів повсякденних людських відносин. Саме тому підготовка спеціалістів у галузі медичного права поза вищевказаних норм позбавлена належної освіти і зводиться фактично до набуття певних технічних навичок, передбачених вимогами загальної юридичної освіти [6].

У сучасній світовій практиці переважна частина юристів готується, як відомо, методом індивідуального навчання відповідним діям у конкретній сфері юридичної практики. Вказана модель підготовки визнана досить ефективною, оскільки концентрує увагу на специфіці юридичного методу в тій чи іншій сфері суспільних відносин.

У Росії (як і в Україні — авт.) існує понад двохсотлітня історія викладання судової медицини. Але її слід використовувати виключно як одне з джерел, на основі якого формується сучасна навчальна дисципліна і самостійна галузь права "Медичне право" [6].

Грунтуючись на викладеному вище, приходимо до висновку, що сьогодні є набагато складнішим завдання навчити основам медичного права студентів медичних вузів, практикуючих лікарів, керівників лікувально-профілактичних закладів, організаторів системи охорони здоров'я. Формувати систему викладання медичного права для вказаної категорії фахівців треба на іншій основі, специфічній як для юристів, так і для медичних працівників. Особливої актуальності набуває вказана проблема в Національній академії державного управління при Президентові України, в стінах якої на кафедрі управління охороною суспільного здоров'я, навчаються не тільки медичні працівники та юристи, але й економісти, освітяни, провізори, представники військових відомств тощо.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Самостійні кафедри медичного права на сьогоднішній день створено лише у двох вузах РФ: Московській медичній академії ім. І.М. Сеченова (тепер 1-й Московський медичний університет) і Московському державному медичному стоматологічному університеті. В одинадцяти російських вишах правознавство викладається на кафедрах, у назвах яких є вказівка на медичне право; у семи вузах — на непрофільних кафедрах біоетики, філософії, політології, економіки, соціології, психології та педагогіки; в чотирьох — на кафедрах судової медицини; ще у чотирьох — на кафедрах організації охорони здоров'я. В Астраханській державній медичній академії до викладання курсу правознавства залучені співробітники трьох різних кафедр: філософії, організації охорони здоров'я і судової медицини. Санкт-Петербурзька державна педіатрична медична академія здійснює викладання правознавства єдиним курсом із біоетикою, обґрунтовуючи таку позицію нероздільністю етичного і правового регулювання медичної діяльності [6].

У контексті досліджуваної проблеми, слід наголосити на тому, що в США та в Італії медичне право та біоетику теж розглядають у тісному нерозривному зв'язку. Причому це стосується і дослідження наукових проблем, і нормотворчої діяльності, і викладання. Саме тому в американських вузах викладання медичного права та біоетики здійснюється паралельно, з акцентом на їх взаємозв'язок. Такі етичні поняття, як незалежність, справедливість, добродійність, мають пряме відношення до права. Серед навичок у курсі біоетики в американських студентів зазначено вміння вирішувати складні життєві питання в умовах дотримання норм права. Метою викладання вказаних дисциплін у системі медичної освіти США є розуміння дефініцій "дух закону" і "дух моралі". Студентів навчають розуміти те, що невизнання права є настільки ж непродуктивним і помилковим, як сліпе слідування букві закону. Фахівці, які не розуміють, як діє закон, часто опиняються на позиції "оборонної медицини" і вважають, що послідовно виконують закон, оцінюючи все у своїй практиці тільки з точки зору вірогідності настання юридичної відповідальності. Наслідком такої обмеженої уяви про закон, як правило, є неадекватне лікування хворого та дезінформація хворого. Місією викладання права і біоетики в США є — підготовка дипломованих спеціалістів, які володіють

високими моральними якостями, розуміють і приймають дух і букву закону та проповідують гуманізм медичної професії. З метою досягнення вказаного, основними завданнями викладання права та біоетики у вузах США є наступні: надати слухачам необхідний для повноцінної практичної діяльності обсяг правових знань, навчити їх навичкам повноцінного етико-правового аналізу вірогідних ситуацій, сформувати уяву про різнобічність медико-правових взаємовідносин з пацієнтами і прищепити терпимість до їх багатогранності [3].

Як підкреслюють укладачі підручника для італійських медичних вищих навчальних закладів "Біоетика" [4], очевидно, що в полі зору етики перебуває людина, наділена раціональним мисленням та свободою. Вона не підпорядковується біологічним стимулам і не реагує на подразники навколишнього середовища так, як це роблять тварини, а здійснює свій вільний і відповідальний вибір. Духовно вільна, свідома й відповідальна за себе людина зберігає спроможність реагувати як на біологічні умови свого існування (наприклад, материнський інстинкт), так і на умови середовища (наприклад, культура певного часу), хоча реакція на ці умови може бути різною.

З нормативною етикою професій споріднена професійна деонтологія, яку можна визначити як систематизований аналіз обов'язків, які покладаються на певні суспільні прошарки; обов'язків, що окреслені нормами кодифікованих актів і використовуються під наглядом представницьких органів. Тобто розглядається певна категорія осіб, які зайняті в тій або іншій професії і репрезентують один суспільний прошарок. Представницькі органи формулюють норми поведінки, виходячи з їхніх обов'язків щодо людей, котрі потребують їхньої опіки й догляду, та щодо колег.

Етика, як і деонтологія, розглядає цінності, норми поведінки, обов'язки, які слід поважати, але значно ширше, не обмежуючись, наприклад, професійним середовищем, що регулюється якимось одним кодексом. Етика цікавиться також внутрішньою поведінкою, цінностями пережитими та умисними вчинками, завжди, проте, посилаючись на етичні норми. Етика має мету раціонально обґрунтувати норми, принципи і цінності, попри те, що вони кодифіковані і загальновизнані, іноді вона також прагне модифікувати норми, закріплені в законах або в кодексах, тоді як деонтологія посилається лише на письмові кодекси, прагнучи зберегти порядок і репутацію категорії.

Об'єктом деонтології є "норми професійної поведінки, притаманні працівникам системи охорони здоров'я". Кінцевою метою медичної деонтології є істотне поглиблення та вдосконалення норм і правил поведінки медичних працівників. Для цього використовують такі методи [4]:

— вивчення моральних норм та їх сучасного трактування у тісному зв'язку з висновками, якими постачає нас біоетика;

— узгодження деонтологічних норм у властивому значенні цього слова з вимогами сьогодення, з національними й міжнародними деонтологічними кодексами;

— дослідження юридичних норм деонтологічного характеру з точки зору права, що діє в кожній окремій країні, їх відповідності деонтологічним цінностям.

Як стверджує вже неодноразово цитований вище О. Піщіта, впродовж останніх років у РФ спостерігається тенденція до створення спеціальних курсів при непрофільних кафедрах або самостійних кафедр для викладання правознавства і медичного права. Однак повноцінна реалізація задекларованих планів ускладнюється обмеженістю кадрових ресурсів — кваліфікованих спеціалістів із даної спеціальності, небажанням таких фахівців перейматися викладацькою діяльністю, навіть на умовах суміщення з юридичною практикою, низька оплата викладачів вузів.

У 2000 р. навчально-методичним об'єднанням з медичної та фармацевтичної освіти була прийнята Програма викладання правознавства для студентів медичних і фармацевтичних вузів РФ, автором якої є член-кореспондент РАМН, професор Ю.Д. Сергєєв. У відповідності з даною програмою, рекомендовано співвідношення лекційних і семінарських годин аудиторного навантаження 2: 3 (14: 24 годин). Однак, в 15 із 26 вузів рекомендоване співвідношення змінено на користь лекційної форми подачі матеріалу. У деяких вузах практичні заняття з правознавства не проводяться зовсім, а весь курс подається як лекційний. На переконання О. Піщіти, це пов'язано з наступними двома причинами [6]:

- недостатньою кількістю годин і значним обсягом правової інформації, зовсім не знайомі студентам;

- дефіцитом кадрів. Частіше в вузах правознавство викладають сумісники, які не мають достатнього досвіду викладацької діяльності. Кадровий дефіцит спостерігається всюди і носить кількісний та якісний характер.

Хто ж повинен викладати медичне право?

На переконання російських дослідників А.С. Созінова та М.Ю. Абросимової, ідеальним викладачем медичного права є практикуючий юрист з медичною освітою. Але головна проблема полягає в тому, що практикуючі юристи, якщо вони не працюють у системі охорони здоров'я, як правило, не знайомі зі специфікою медичних правовідносин.

Ще більшою бідою є велика розбіжність прибутку більшості юристів із тією заробітною платнею, яку їм пропонують вузи. Саме цим і пояснюється перевага серед викладачів медичного права сумісників і погодинників. Як наслідок — проблеми з програмним і методичним забезпеченням навчального процесу, організацією поза аудиторної роботи, консультацій, відробок, наукових досліджень тощо [9].

Як стверджує Ю.Д. Сергєєв, найкраще, щоб медичне право викладав фахівець, який має базову медичну освіту і другу — юридичну. Причому перевага надається спеціалісту, який має достатній досвід практичної діяльності в медицині і, меншою мірою, — в юриспруденції [8].

На нагальну потребу в правових знаннях наголошують не тільки викладачі вузів РФ, але й російські студенти та медичні працівники. Так, у Казанському медичному університеті було проведено анкетування студентів, лікарів-інтернів, клінічних ординаторів, молодих і досвідчених лікарів (всього 410 респондентів), у результаті якого з'ясувалося, що 75,9% студентів, 81,8% ординаторів та інтернів, 73,1% лікарів відзначили потребу в додатковій правовій підготовці. І лише 2 лікарі із числа всіх опитаних відповіли, що повною мірою зна-

ють закони, якими регламентується медична діяльність. Під час даного опитування також виявлено, що біля половини респондентів усіх вікових і соціальних груп переконані в тому, що за лікарські помилки лікар може бути притягнутим до кримінальної відповідальності. І це при умові, що опитані не мають чіткого розуміння дефініції "лікарська помилка" [9].

Автори поділяють думку проф. О. Піщіти про те, що перед викладачами медичного права ставиться завдання сформувати у майбутніх спеціалістів правосвідомість і повагу до Закону. Мова, звичайно, не йде про повноцінну юридичну підготовку. Медичні вузи не переймаються підготовкою юристів і не повинні вимагати ретельного знання усіх нормативно-правових актів. Необхідно не стільки навчити, скільки виховати законопослушного громадянина і професіонала, який розуміє основи і зміст національного законодавства та міжнародних правових актів у сфері охорони здоров'я громадянина і людини.

Серйозні проблеми існують сьогодні і в системі післядипломної освіти медичних працівників Росії (як і України — авт.), більшість з яких отримали освіту в радянський період або в 90-х роках минулого століття, коли правові дисципліни у вузах не викладалися. Ситуація ускладнюється ще й тим, що правова інформованість населення впродовж останніх років суттєво підвищилась, а медична спільнота продовжує ігнорувати необхідність адаптації професійних стандартів до вимог законодавства, побудованого на зовсім нових принципах [6; 7].

Як свідчить аналіз літературних джерел російських авторів, сьогодні серед медичних працівників РФ домінує думка про те, що лікарі можуть бути притягнуті до юридичної відповідальності при будь-якому несприятливому результаті медичного втручання або захворювання. Свої побоювання медики пов'язують навіть не з отриманим результатом втручання, але з результатом, який не відповідає очікуванням пацієнта. У результаті цього російські лікарі панічно бояться будь-яких ускладнень, не ризикують використовувати нові сучасні методи лікування, діагностики, реабілітації. Приховування причин ускладнень, що виникають у процесі надання медичної допомоги, виключає їх аналіз, що, в свою чергу, погіршує якість медичної допомоги, знижує ефективність медичного втручання. Як наслідок, збільшується кількість претензій до медичних працівників (медичних організацій), падає престиж професії, з професії йдуть найактивніші кваліфіковані спеціалісти, а, значить, підвищується захворюваність і смертність населення Росії, зростає незадоволення системою охорони здоров'я зокрема та політикою держави в цілому [1; 5—7].

На переконання О. Піщіти, причиною такого стану справ у російській здравоохрані є недостатня увага держави до правового навчання медичних працівників на усіх етапах професійної діяльності, у тому числі на етапі післядипломної освіти спеціалістів системи охорони здоров'я: клініцистів, практикуючих лікарів, ординаторів і менеджерів медичних організацій та органів місцевого самоуправління різних рівнів. При цьому, слід наголосити на тому, що післядипломна підготовка спеціалістів, у тому числі й медико-правова, необхідна

рівною мірою як роботодавцю, так і самому медичному працівникові. Працедавець зацікавлений у постійному підвищенні якості медичної допомоги для підтримки конкурентоспроможності медичного закладу. Для медичних працівників післядипломна освіта — це можливість забезпечити постійну власну потрібність на ринку трудових ресурсів [5].

Що стосується питання про місце отримання медичними працівниками знань у сфері юриспруденції, авторам даної публікації цікавою видається думка ще двох російських дослідників — професорів Ю. Бойко та І. Галья, які представляють кафедру медичного права, громадського здоров'я та управління охороною здоров'я Російської медичної академії післядипломної освіти Міністерства охорони здоров'я і соціального розвитку Росії.

На глибоке переконання вказаних вище науковців, єдиним місцем, де медичний працівник може і повинен отримувати знання у сфері юриспруденції, — його місце роботи, тобто медична організація, де він працює. А метою підвищення юридичних знань, як стверджують Ю. Бойко та І. Галь, є не стільки ліквідація пробілу в отриманій медичним працівником освіті, скільки підвищення ефективності управління медичною організацією, а також покращення якості медичних послуг. Основними способами підвищення правової грамотності медичних працівників вони вважають наступні [2]:

— проведення спеціалізованих семінарів для цільової аудиторії. Вказані семінари повинні проводитися головним лікарем лікувально-профілактичного закладу із залученням спеціалістів із різних галузей правової науки і практики. Цільова аудиторія таких семінарів може бути звужена (наприклад, семінар для середнього медичного персоналу) або, навпаки, розширена (залучення до участі не тільки медичних працівників, але і всіх працівників лікувального закладу);

— лікарсько-сестринські конференції (загальні збори працівників). На лікарсько-сестринських конференціях у сфері підвищення правової грамотності працівників адміністрація лікувально-профілактичного закладу доводить до відома колективу інформацію про нововведення в чинне законодавство, також аналізуються складні випадки з медичної практики, які мають правове значення;

— робота колегіальних органів лікувально-профілактичного закладу. З метою підвищення правових навичок окремих посадових осіб лікувально-профілактичного закладу різні дискусійні питання щодо використання чинного законодавства, а також внутрішніх локальних актів медичної організації можуть аналізуватися у процесі роботи таких колективних органів лікувально-профілактичного закладу, як лікарська комісія, клініко-експертна комісія, преміальна комісія (комісія з оплати праці), комісія замовника при розміщенні замовлення для потреб бюджетного закладу охорони здоров'я тощо.

Аналіз літературних джерел за темою дослідження дає право зробити наступні висновки.

1. Встановлено, що підвищення грамотності населення у сфері охорони здоров'я впродовж останніх років призвело до різкого збільшення кількості претензій до обсягу та якості наданої медичної допомоги.

Медичне право як галузь права покликано регламентувати характер поведінки і принципи відносин у системі охорони здоров'я в контексті певного світогляду, життєвого укладу, системи моральних та етичних норм і стандартів повсякденних людських відносин.

2. Аналіз літературних джерел зарубіжних авторів дає право стверджувати, що в медичній діяльності правовим нормам належить вирішальна роль. Належна юридична підготовка медичних працівників дозволить формувати правову культуру, почуття високої відповідальності перед суспільством і державою.

3. Доведено, що еволюція суспільства, бурхливий розвиток медичної науки не лише розширюють можливості людини, дають їй змогу зміцнити своє здоров'я, швидше набуті нових знань, а й породжують численні нові проблеми, які потребують законодавчого вирішення. Саме тому основи медичного права, основи медичної етики та деонтології — повинні бути важливими складовими в системі професійної освіти фахівців медичної галузі України.

Література:

1. Акопов В.И. Медицинское право: книга для врачей, специалистов и пациентов. — Москва: ИКЦ "МарТ"; Ростов н/Д: Издательский центр "МарТ", 2004. — 368 с.

2. Бойко Ю., Галь И. Повышение правовой грамотности медицинских работников как функциональная обязанность руководителя медицинской организации // *Медичне право*, 2012. — № 10 (II). — С. 28—31.

3. Ерофеев С.В., Кукушкина И.С., Тимофеев Д.Н. Изучение медицинского права и биомедицинской этики в США: организация и методика // *Материалы Всероссийской научно-практической конференции "Юридическое и деонтологическое обеспечение прав российских граждан на охрану здоровья"* / Национальная ассоциация медицинского права. Москва-Новосибирск, 13—14 сентября 2006. — М., 2006. — 258 с.

4. Згречча Е., Спаньоло А. Дж., П'єтро М. Л. ді та інші. Біоетика / Переклад з італійської В.Й. Шовкун: підручник. — Львів: Видавництво ЛОБФ "Медицина і право", 2007. — 672 с.

5. Ответственность за правонарушения в медицине: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / [О.Ю. Александрова и др.]. — М.: Издательский центр "Академия", 2006. — 240 с.

6. Пищита А. Место медицинского права в системе последипломного медицинского образования Российской Федерации // *Медичне право*. — 2012. — № 10 (II). — С. 77—82.

7. Пищита А.Н. Юридические риски лекарственной терапии: руководство для врачей и юристов / РМАПО. — М., 2010. — 168 с.

8. Сергеев Ю.Д., Мохов А.А. Основы медицинского права России: учеб. пособие / под ред. чл.-корр. РАМН, проф. Ю.Д. Сергеева. — М.: ООО "Медицинское информационное агенство", 2007. — 360 с.

9. Созинов А.С., Абросимова М.Ю. Организация преподавания в медицинских вузах России: проблемы и перспективы // *Медицинское право*. — М., 2006. — № 3. — 28 с.

Стаття надійшла до редакції 24.03.2013 р.